

ÇOCUK HAKLARINA DAİR SÖZLEŞME

*Prof. Dr. Ali Naim İNAN**

I. GENEL OLARAK

Uluslararası hukukta, diğer bildirimler gibi, çocuk haklarına ilişkin, ister Milletler Cemiyeti (eski adıyla Cemiyet-i Akvam)'nin 29 Eylül 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi, ister 20 Kasım 1959 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca kabul edilen Çocuk Hakları Bildirisi olsun, taraf devletlerin hükümetleri tarafından kabul ve imza edilmesine rağmen hukuksal yaptırımı olmayan bazı genel ilkelerin ilân edilmesinden başka büyük bir anlam taşımamaktadırlar. Buna karşın, devletlerin iç hukuk (örneğin, Anay. mad. 90 ve 31.5.1963 t. ve 244 Nrlı. Uluslararası Antlaşmanın Yapılması, Yürürlüğü, Yayını ile Bazı Antlaşmaların Yapılması için Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hk. K) kurallarına göre imza ve bilhassa bir kanunla da onaylandıktan sonra, taraf devletleri bağlayıcı niteliğe kavuştuğu ve dolayısıyla iç hukuk kurallarında, uluslararası andlaşma kuralları gereği yeni düzenlemeler veya değişiklikler yapma taahhüdleriyle taraf devletleri yükümlü kılar ve böylece uluslararası andlaşmalar da hukuksal yaptırma kavuşturulmuş olur.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, yukarıda açıklanan fikirler doğrultusunda Polanya Devletinin 1978'de yaptığı önerisini dikkate alarak, yine Polanya tarafından hazırlanmış ilk taslağı derinlemesine incelemek üzere 1979 yılında, 43 üye devletin temsilcilerinin iştirakiyle çocuk hakları sözleşmesi konusunda bir "Çalışma Grubu" oluşturmuştur.

Bu çalışma grubu, İnsan Hakları Komisyonunun toplantısından evvel, her yılın ocak ayının sonunda birer haftalık toplantılarda, (1979) Çocuk Hakları Yılı'nın onuncu ve (1989) Birleşmiş Milletlerce Çocuk Hakları Bildirisinin kabulünün otuzuncu yıl dönümün-

* Emekli Öğretim üyesi olup, halen Ankara, Anadolu ve Gazi Üniversitesi Hukuk Fakülterinde ÇOCUK HUKUKU dersini okutmaktadır.

de "*Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHSöz.)*" tasarısını hazırlamıştır¹. Hazırlanan bu tasarının, Birleşmiş Milletler kurallarına göre, ilk önce (Şubat-Mart) 1989 da tartışma ve onay için İnsan Hakları Komisyonu'na, bilâhare (Mayıs-Haziran 1989 da) tartışılmak ve nihâî oylamanın yapılması için Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sevkedilmek üzere takvime bağlı bir program yapıldı².

Nihâî tasarı, 20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda oy birliği ile kabul edildi ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu temsilcilerince 26 Ocak 1990 tarihinde imza edildi. Sözleşme, 49 maddesinin I. fıkrasına göre, 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girdi³.

Türkiye, 1982 Anayasa'sının 3 ve 6. maddeleri ile 24 Temmuz 1923 t. Lozan Andlaşmasının hükümlerine aykırı gördüğü gerekçeyle 17, 29, 30. maddelerine çekimce⁴ koyarak, Türkiye Cumhuriyeti adına zamanın Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından 14 Eylül 1990 tarihinde Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'yi imza etti. Sözleşme 1982 Aayasanın 90. maddesine ve 31.5.1963 t. ve 244 Nrlı K. hükümlerine göre, 17.29 ve 30. maddelerine aynı gerekçelerle çekimce koyarak 9 Aralık 1994 t. ve 4058 Nrlı kanunla Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHSöz.)yi onayladı. Bakanlar Kurulu da sözleşmeyi 244 Nrlı K. 3. maddesinin 1. bendine göre 23.12.1994 t. ve 94/6423 sayılı karar ile yürürlüğe koydu⁵.

II. ÇOCUK HAKLARINA DAİR SÖZLEŞMENİN SİSTEMİ VE İÇERİĞİ:

Bir ÖNSÖZ, üç KISIM ve 54 maddeden oluşan Çocuk Hakla-

1. Bu çalışmaların ayrıntıları için bkz.: DCI/UNICEF, mart 1988 t. ve 5 Nrlı. Dokümana İlişkin Bilgilendirme Seti s.1.
2. Bkz. DCI/UNICEF, Mart 1988 t. ve 3 Nrlı. Dokümana İlişkin Bilgilendirme Seti s.2.
3. Geniş bilgi için bkz. "Çocukların Yaşantıları, Korunmaları ve Geliştirilmelerine İlişkin Dünya Bildirgesi" ve Dünya Bildirgesinin Uygulanması için Faaliyet Raporu (Çocuklar İçin Dünya Zirvesi), B.M., New York, 30 Eylül 1990, s.9.
4. Türkiye, ÇH. Söz.nin bu maddelerine koyduğu çekimsellik. "İhtirazî Kayıt" adı altında aynen şöyle ifade edilmiştir. "Türkiye Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 17, 29 ve 30. maddeleri hükümlerini T.C. Anayasası ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tutmaktadır. "Bu nedenle biz, aşağıdaki açıklamalarımızda bu ihtirazî kayıt ışığı altında 17, 29 ve 30. maddelerin bazı (örneğin, ÇHSöz. nin 17. mad c. bendinde yer alan "Çocuk kitaplarının üretilmesi ve yayılmasının teşvikine" ilişkin) hükümlerinin Türkiye'de de uygulanabileceği kanaatini taşımaktayız. (R.G. 27 Ocak 1995 t. ve sayı 22184 s.13.
5. R.G. 27 Ocak 1995 t. sayı 22184 s.1-33.

rına Dair Sözleşme (ÇHSöz.)'de ilk önce bir ÖNSÖZ, eski deyimiy-le bir dibace bulunmaktadır.

Sözleşme önsöz'ünde "*insanlık ailesinin bütün üyelerinin doğuştan insan haysiyetine sahip*" olduklarını ve bunun yanında "*eşitliğin ve (kişisel) hakların devredilmez nitelik taşıdığını; dünyada özgürlük, adalet ve başarının temeli olduğu*" vurgulanarak, insanların temel hak ve özgürlüklerinde daha iyi şartlar sağlamaya kararlı olduklarını ve "*ırk, renk, cinsiyet, dil ve din siyasal ya da başka görüş, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuştan veya başka durumlardan kaynaklanan ayrımcılıklara*" yer vermeyeceklerini, "*uluslararası insan hakları evrensel bildirisinde, çocuklara özel bakım ve yardım hakkı olduğunu ilân ettiklerini... ailenin toplumun temel birimi olduğunu*" ve bu nedenle "*çocuklar için doğal bir ortam*" olduğu ve toplumda görev ve işlevini tam olarak yerine getirmesi için "*gerekli koruma ve yardımı görmesinin zorunluluğuna inanmış olarak*" ve "*çocuğun kişiliğinin tam ve uyumlu olarak gelişmesi için mutluluk, sevgi ve anlayış*" içinde "*barış, değerbilirlik, hoşgörü, özgürlük, eşitlik ve dayanışma ruhuyla yetiştirilmesinin gerekliliğine*" inanarak ve 1924 ve 1959 Çocuk Hakları Bildirileri ile İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin özellikle 23, 24, ve 10. maddeleriyle, *Çocuğun Korunması ve Esenliğine İlişkin Toplumsal ve Hukuksal İlkeler Bildirisi*'ne ve bunun özel olarak yollamada bulunduğu 3 Aralık 1986 t. ve 41/85 sayılı Genel Kurul Kararıyla kabul edilen *Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Çocukların Evlat Edinme ve Koruyucu Yerleştirme, Çocuk Refahı ve Korunması ile İlgili Hukuksal ve Sosyal İlkeler Dair Bildiri*, 29 Kasım 1985 t. ve 40/33 Genel Kurul Kararıyla kabul edilen ve *Beijing Kuralları* olarak bilinen *Çocuk Mahkemeleri Yönetimi Hk. Birleşmiş Milletler Asgari Standartlar Kuralları* ve 14 Aralık 1975 tarih ve 3318/XXIX sayılı Genel Kurul Kararıyla kabul edilen *Silâhli Çatışma ve Olağan Üstü Durumlarda Kadın Ve Çocukların Korunması Hk. Bildiri*'nin hükümlerini hatırlayarak "*her ülkede, özellikle geliştirmekte olan ülkelerde, çocuğun yaşam koşullarının iyileştirilmesi için uluslararası işbirliğinin önemini kabul*" eden taraflar Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin kuralları üzerinde anlaşmış olduklarını beyan etmişlerdir.

Önsözü takip eden 54 maddeden oluşan Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Kuralları üç kısma ayrılarak düzenlenmiştir.

Birinci Kısım

Birinci kısım, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde olduğu gibi

başlıca dört hak grubu içinde⁶ çocuk haklarına ilişkin kuralları içermektedir.

Birinci Grup Haklar (Geniş Anlamda) MEDENÎ HAKLAR

Bu gruptaki hakların bir kısmı özel hukuk alanına giren başka bir ifade ile medenî hakların kişi varlığına ve mal varlığına ilişkin haklar olmakla beraber, bir kısmı da kamu hukuk alanına giren ve kişisel veya koruyucu haklar grubuna giren haklardan oluşmaktadır. Bu bakımdan geniş anlamda medenî hakları, dar anlamda "*Medeni haklar*" ve "*kişisel (veya koruyucu) haklar*" biçimde ikili bir ayırım altında incelemek yerinde olur.

a) (Dar anlamda) Medenî Haklar

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 1. mad. çocuğun tanımı; 7. mad. I. fık. isim ve tabiyet hakkı; ana-babasının kim olduğunu bilme hakkı ve onlar tarafından bakılmasını isteme hakkı; 6. mad. yaşama hakkı; 8. mad. kimliğinin korunması hakkı; 9. mad. temyiz yolu açık olmak üzere, çocuğun yararı dolayısıyla ayrılmasına karar verilmedikçe, ana-babasından ayrılmamasını isteme hakkı; 9. mad. II. fık. da ana-babası tarafından kötü muameleye maruz bırakılması, ihmâl edilmesi; ana-babanın birbirinden ayrı yaşaması hallerinde, çocuğu koruyacak işlemler yapılırken (ilgililerin ve) çocuğun katılma ve görüşlerini bildirme olasılığının tanınması; 9. mad. III. fık. da, ana-babasından veya bunlardan birinden ayrılan çocuğa, ana veya babasıyla düzenli bir biçimde kişisel ilişkiler kurabilme ve doğrudan görüşme yapabilme hakkı; 15. mad. (15/II. fık. kısıtlamalar saklı olarak) dernek kurma hakkı; çocuğun yüksek yararına uygun olarak yetiştirilmesi; geliştirilmesi sorumluluğunun ilk önce ana-babaya (gerekliyse vasiye veya diğer kişilere) ait ol-

6. İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde, ayrıca "Siyasî haklar" ayırımı da yer almaktadır. Hukuk alanları bakımından haklar, *özel (medenî) hukuk hakları* ve *kamu hukuku hakları* olarak ikili bir ayırım içinde incelenir. Kamu hukuku hakları da kişi dokunulmazlığı, özel hayatın korunması, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü gibi kişisel hak ve özgürlüklerden oluşan "*kişisel veya koruyucu haklar*" (Anay. m. 67 ved.) ve ailenin korunması, çalışma ve sözleşme özgürlüğü, sosyal güvenlik hakları, sağlık hakkı, öğretim hakkı gibi sosyal ve ekonomik hak ödevleri içine alan "*Sosyal ve ekonomik haklar*" (Anay. m.41 ved.) ile kişilerin siyasi etkenliklere katılmalarını sağlayan, vatandaşlık, seçme ve seçilme hakkı, dilekçe hakkı, kamu hizmetlerine katılma gibi siyasi hak ve ödevlerinden oluşan "*siyasî haklar veya siyasî etkenliklere katılma hakları*" (Anay. m.66 ved.) olarak üç gruba ayrılarak inceleme konusu yapılır. Çocukların da birey, hukuksal deyimle gerçek kişi olmaları nedeniyle kamu hukuku haklarının bir çoklarından yararlanma imkanına sahip olmaları gibi, yaşlarının küçüklüğü nedeniyle seçme ve seçilme haklarından tamamen, kamu hizmetlerine katılma haklarından kısmen yararlanmamaları da doğaldır.

ması (mad. 18/I, 27/II) bu sorumluluklarını yerine getirmekten yoksun olan ana-babaya durumlarına uygun devlet yardımının yapılmasını istemek hakkı (mad. 18/II, 27/II); 20/III. mad. koruyucu aile yanına yerleştirilmesini ve 21/I. mad. evlat edinilme hakkı gibi haklar, medenî haklar⁷ grubuna örnek gösterilebilir ki bunlar (büyük bir kısmı bakımından) kişi olarak ele alınan çocuğun özel hukuk kurallarıyla güvence altına alınması gereken haklarıdır.

b) Kişisel (koruyucu) Haklar:

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de yer alan (geniş anlamda) medenî hakların diğer bir kısmı da çocuklara, kişi olması dolayısıyla veya doğrudan doğruya anayasa ve diğer kamu hukuk kurallarıyla sağlanan *koruyucu* nitelik taşıyan kişilik haklarıdır.

ÇH. Söz.'de ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasal ya da başka düşünce, ulusal etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer özellikleri nedeniyle ayrıcalık yapılmamasını, eşit davranılmasını istemek hakkı (mad.2/I) ve bu özelliklerinin korunmasını istemek hakkı (mad. 2/II); temel yaşama hakkı (mad. 6/I); hayatta kalma ve gelişmesini talep hakkı (mad. 6/II); ana-babası ile ayrılık, çocuğun kendisinin veya ana-babasının veya her ikisinin tutuklanması, hapis-sürgün ve sınır dışı edilmesi veya (tutukluluk hali de dahil) ölüm meydana gelmişse, çocuğun esenliliğine zarar vermemek koşuluyla istek üzerine çocuğa, ana-babasına, aile bireyelerine, söz konusu aile bireyelerinin durumu ve bulunduğu yer hakkında bilgi isteme hakkı (mad. 9/IV); ayrılmış ailelerin birleşmesi için talepte bulunma ve ailenin birleşmesi için başka ülkeye girme ve o ülkeyi terk etmeyi istemek hakkı (mad. 10); yabancı devlette olan ana-babasıyla, olağan üstü durumlar haricinde kişisel ilişkiler kurma ve doğrudan doğruya görüşme hakkı (mad. 10/II); yasa dışı yollarla ülke dışına çıkarılıp geri döndürülmemesi halleriyle mücadele edilmesi (Mad. 11/II); görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocukların, kendilerini ilgilendiren her konuda görüşlerini ifade edebilme özgürlüğü (mad. 12/I); ulusal yasaların kurallarına uygun olarak, çocuğu etkileyen herhangi adli veya idari bir kovuşturmada bizzat çocuğun veya temsilcisinin dinlenmesi fırsatının verilmesini (mad. 12/II); başkalarının haklarına ve itibarına saygılı olmak, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu sağlığı ve ahlâka aykırı olmamak kaydıyla, yazılı, sözlü, sanatsal biçimde veya kendisinin seçeceği baş-

7. Bu ve bundan sonra yer alacak haklar, yukarıda 6 nrlı dipnotundaki açıklama içinde değerlendirilmelidir.

ka bir araçla düşüncelerini açıklama özgürlüğü (mad.13); (14/II maddesindeki) kısıtlamalar saklı kalmak koşuluyla, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü (mad. 14/I) ve ana-babanın, vasilerin çocuğun yetenekleriyle uyumlu bir biçimde bu özgürlüklerinin kullanılmasında çocuğa yardımcı olma hususunda hak ve ödevlerinin varlığı (mad. 14/II); (15. mad. II. fik. kısıtlamalar dışında) barış içinde toplanma özgürlüğü (mad. 15/I); özel yaşantısına, aile konut ve iletişimine keyfi veya haksız bir biçimde müdahale yapılmamasını istemek ve bu hususta yasal korunma talep etme hakkı (mad. 16/I ve II); çocuğun, ana-babasının veya yalnız onlardan biri tarafından (veya vasi veya vasi gibi çocuğun bakımını üstlenen kişilerce) ırza geçme dahil, bedensel veya zihinsel saldırı, şiddet veya suistimale, ihmal veya ihmalkâr muamelelerle her türlü istismar ve kötü muamelelere karşı korunması için yasal idarî, toplumsal ve eğitsel önlemlerin alınması (mad. 19/1); çocuğun her türlü cinsel sömürüye ve cinsel suistimallere karşı korunmasının sağlanması (mad. 34); ister tek başına, isterse ana-babası veya herhangi bir kişi ile birlikte olsun mülteci çocuklar için özel korumaların sağlanması ve iltica hakkı (mad. 22); kaçırılma, satılma ve fuhuşa zorlanmasının önlenmesini isteme hakkı (mad. 35) ve çocuğun esenliğine zarar verecek her türlü sömürüye karşı korunması (mad. 36); çocuklar, işkence veya diğer zâlimce, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ve cezalara tâbi tutulamaz; onsekiz yaşından küçük çocuklar idam edilemez, şartlı salı verilme koşulu olmayan müebbet hapis cezalarına çarptırılmaz (mad. 37/a bendi), özgürlüklerinden yasadışı ya da keyfi bir biçimde yoksun bırakılamazlar (mad. 37/b bendi). Özgürlüklerinden yoksun bırakılan çocuk, kendi yüksek yararı aksini gerektirmedikçe, cezalarını yetişkinlerden ayrı yerlerde çekerler ve olağanüstü durumlar dışında aileleriyle, yazışma ve görüşme haklarına sahip olurlar (mad. 37/c bendi). Silâhli çatışmalarda ulusal ve uluslararası ve insanî kurallarda ön görülen önerileri özellikle dikkate (mad. 38/I) ve onbeş yaşından küçük çocukların silâhli çatışmalara doğrudan doğruya katılmamaları ve silâhli çatışmalardan korunmaları için her türlü önlemler alınmalıdır (Mad. 38/II). Taraf devletler, onbeş yaşından küçük çocukların askere alınmayacaklarını ve onbeş ile onsekiz yaşı arasındaki çocuklardan öncelikle yaşça büyüklerden başlayarak askere alınmasının sağlanmasını taahhüd eder (mad. 38/III).

Yasalara aykırı davrandığı iddia edilen ve bu nedenle suçlanan (itham edilen) ya da yasayı ihlâl ettiği kabul edilen çocuk, başkalarında insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygınlık ve değer

anlayışını geliştiren, yaş durumu gözetilerek toplumla yeniden bütünleşmesini ve uyumunu sağlayıcı muameleye tâbi tutulacak ve kendisine temel güvencelerden başka, durumdan ana-babasının ve ilgili kişilerin haberdar edilmesi, adli yardımdan yararlanma, kanun yollarına başvurulabilme, anlamadığı dilde yargılanması halinde parasız tercüman tutulması, gibi diğer hak ve güvencelerden yararlanmak (mad. 40) gibi haklar, kişisel (veya koruyucu) hakların örneklerini oluşturmaktadır⁷.

İkinci Grup Haklar: EKONOMİK HAKLAR

Çalışan ana-babanın, çocuk bakım hizmet ve tesislerinden yararlanma hakkı (mad. 18/III); çocuğun dinlenme ve boş zamanları değerlendirme hakkı (mad. 31/I); ekonomik sömürüye, her türlü tehlikeli işten, eğitim ve sağlığına, bedensel, zihinsel, ruhsal ve toplumsal gelişmesine zarar verecek çalışmalara karşı korunma hakkı (mad. 32/I); işe kabul yaşının ve çalışma koşullarının düzenlenmesi (Mad. 32/II fık. a-b bendi); ıslâh ve topluma kazandırma (mad. 39) gibi haklar ekonomik hakların örneklerini teşkil etmektedir.

Üçüncü Grup Haklar; SOSYAL HAKLAR

Kamu ve özel kuruluşlardan, adli ve idarî makamlardan çocuklarla ilgili hususlarda çocuğun yararının etkili biçimde korunmasını istemek (mad. 3/I); çocuğun esenliği için ana-babasının, vasisinin veya kendinden sorumlu kişilerin hak ve ödevleri gözönünde tutularak devletten bakım ve korunmasının sağlanmasında yasal ve idarî önlemlerin alınması (mad. 3/II); sözleşmede çocuklara tanınan hakların uygulanması amacıyla her türlü yasal, idarî önlemler alarak; ekonomik, sosyal,haklara ilişkin olan eldeki kaynakların geniş tutulmasını ve gerekirse uluslararası işbirliği çerçevesinde önlemler alınması (mad. 4); ruhsal, ahlâksal esenliği ile bedensel, zihinsel sağlığının geliştirilmesi için ulusal ve uluslararası bilgi ve belgelerin edinilmesi (mad. 17)⁸ sağlanmalıdır; çocuğun yetiştirilmesi, geliştirilmesi sorumluluğunu taşıyan ana-babaya bu sorumluluğunu yerine getirirken, durumlarına uygun devlet yardımı yapılmalıdır (mad. 18/II, 27/III)⁹. Geçici ve sürekli olarak çevresinden yoksun kalan veya kendi yararına bu ortama bırakılması kabul edil-

8. ÇH. Söz. bu 17 maddesine Türkiye, 17. maddenin a bendinde çekince koyduğu 29. maddeye gönderme yaptığı ve özellikle 17. maddenin b ve d bendlerinin Anayasamızın 3. ve 6. maddeleriyle Lozan Antlaşmasının hükümlerine aykırı olduğu nedeniyle çekimce koymuştur. Ayrıca dipnotu 4'deki açıklamalara bkz.

9. Bu veya buna benzer bazı haklar, nitelikleri gereği, kişilik (koruyucu) hakları veya dar anlamda medenî haklar içinde de incelenebilir.

meyen her çocuğun, devletten özel koruma ve yardım istemesi hakkı (Mad. 20/I) ve bu ortamlar dışında bakıcı (Koruyucu) aile yanına yerleştirilmesi ve evlatlığa verilmesini istemek hakkı (mad. 20/III). Zihinsel, bedensel özürlü çocuklar güvence altına alınmalı ve özel bakımdan yararlandırılmalı ve gerekirse ana-babasına veya onlar gibi sorumlu kimselere durumlarına göre devlet yardımı yapılmalıdır (mad. 23). Çocuk, olabilecek en iyi sağlık düzenine kavuşturulmalı, tıbbî bakımı ve rehabilitasyonu sağlanmalı, bebek ve çocuk ölümlerini azaltıcı önlemler alınmalıdır (Mad. 24 ve 25). Çocuklar sosyal güvenceye kavuşturulmalıdır (mad. 26). Çocuklar uyuşturucu, psikotrop maddelere karşı korunmalıdır (mad. 33). Çocuklar, her türlü pornografik gösteri ve malzemelere, cinsel sömürüye ve cinsel suistimallere karşı korunmalıdır (mad. 34) gibi hususlar sosyal hakların örneklerini oluşturmaktadır.

Dördüncü Grup Haklar: KÜLTÜREL HAKLAR

Devletler kültürel haklara ilişkin olarak ellerindeki kaynakları olabildiğince geniş tutarlar ve gerekirse uluslararası işbirliği çerçevesinde gerekli önlemleri alırlar (mad. 4). Çocuğun yeteneklerinin geliştirilmesinde, rehberlik yapılmasında, yönlendirilmesinde ana-babanın veya vasi gibi kendisinden sorumlu olan kimselerin haklarına ve ödevlerine saygılı olmak (mad. 5), kimliğinin... aile bağlarının korunması ve bunlara saygı gösterilmesi ve bu konulara yasa dışı müdahalede bulunulmaması ve bunlardan yoksun bırakılmaması (mad. 8) çocuk kitaplarının üretilmesi ile yayılması teşvik edilmeli (mad. 17 c) ve eğitim (mad. 28) ve ilk öğretimin zorunlu parasız olması (28, 29/A a ve b)¹⁰ ve çocuğa sanatsal yaşama ve uygun eğlencelere katılma hakkının tanınması (mad. 31/II) gibi haklar bu grup hakların örneklerini oluşturmaktadır.

İkinci Kısım

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin ikinci kısmında, 42. madde sözleşme kural ve ilkelerinin taraf devletlerce uygun ve etkin araçlarla yetişkinlere ve çocuklara yaygın biçimde tanıtılması ve öğretilmesi yükümlülüğü getirilirken, 43-45. maddeleri arasında da, taraf devletlerin sözleşme yükümlülük ve sorumluluklarının yerine getirilip getirilmediğinin, çocuk haklarının korunmasındaki ilerlemeleri incelemek ve takip etmek üzere bir "Çocuk Hakları Komitesi" kurulmasını, bu komiteye üye seçimi ve çalışma yer ve usullerine ilişkin düzenlemeler getirilmektedir.

10. Dipnotu 9'daki açıklamalara bakınız.

Çocuk Hakları Komitesi, taraf devletlerin, sözleşmede kurallara bağlanmış hususlarda uzmanlıklarıyla tanınmış ve yüksek ahlâk sahibi kişilerden gösterecekleri adaylar arasından taraf devletlerin 2/3 yeter sayılı toplantılarında hazır olanların gizli ve salt çoğunluğuyla seçtiği on üyeden oluşmaktadır (mad. 45). Seçilen üyelerin görev süresi dört yıldır¹¹. Üyeler, aday gösterildikleri takdirde tekrar seçilebilirler. Ancak, ilk seçimde beş üyenin görev süresi iki yıl sonra biter. Bunlar, ilk seçimden sonra yapılacak ilk toplantıda, kura çekilerek belirlenir. Komite, iç tüzüğünü (yönergesini) kendisi yapar. Komite, büro ve diğer memurlarını iki yıl için kendi seçer. Toplantılarını olağan olarak, Birleşmiş Milletler Teşkilatının merkezinde veya komitenin belirleyeceği uygun başka bir yerde yapar. Komite, her yıl olağan olarak toplanır. Komite üyelerinin ücretleri, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca onaylanmak koşuluyla Birleşmiş Milletler Teşkilatınca karşılanır.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 44. maddenin I. fıkrasına göre, sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren ilk önce iki yıl içinde, bilahare beş yılda bir taraf devletler Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği aracılığıyla bir rapor göndermek zorundadırlar. Çocuk Hakları Komitesi de taraf devletlerden gelen raporları ve uygun gördüğü ek bilgileri de içeren faaliyet raporunu (mad. 44/IV) iki yılda bir Ekonomik ve Sosyal Konsey aracılığıyla Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna sunar.

Çocuk Hakları Komitesi, çalışmalarında UNICEF gibi Birleşmiş Milletler Teşkilatının uzmanlaşmış başka kuruluşlarından, taraf devletler hakkında bilgiler alabileceği gibi, istenilen hususlarda bu uzman kuruluşlara temsil yetkisi vererek gerekli incelemeleri taraf devletlerde yaptırmak suretiyle yardım talep edebilir (ÇHSöz. m.45). Komite, taraf devlet raporlarını, elde ettiği diğer inceleme sonuçlarını ve diğer bilgileri değerlendirerek taraf devletlere telkin ve genel nitelikte tavsiyelerde bulunur. Taraf devletlerin, şayet varsa, bu husustaki açıklamaları (yorumları) ile Komite, telkin ve genel nitelikteki tavsiyelerini Genel Kurula sunar.

Üçüncü Kısım

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin üçüncü kısmı 46-54 maddeler içinde sözleşmenin taraf devletlerce imza edilmesine (m. ad.

11. Ancak ÇHSöz. m.43/IV göre, ilk seçim sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihi izleyen altı ay içinde yapılır. Sonraki seçimler iki yılda bir değişecek beş üye için yapılır.

46), onaylanmasına (mad. 47)¹², yürürlüğe girmesine (mad. 49), sözleşmeye katılma usullerine (mad. 48), değişiklik önerilerinin değerlendirilmesi usullerine (mad. 50) ile çekimser kalma (İhtirazi kayıt (=Reservation) koyma) koşul ve usullerine (mad. 51), taraf devletlerin sözleşmeyi yazılı olarak fesih haklarının usulleriyle bunun sonuçlarına (mad. 52), Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğinin ÇHSöz.nin tevdi makamı olduğuna (mad. 53) ve İngilizce, Arapça, Çince, İspanyolca, Fransızca ve Rusça olan metinlerin de aynı derecede geçerli olduğuna (mad. 54) ilişkin kurallardan oluşmaktadır.

III. ÇOCUK HAKLARINA DAİR SÖZLEŞMENİN İÇ HUKUK BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Genel Olarak

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin iç hukuk bakımından değerlendirilmesinin yapılabilmesi için, herşeyden evvel genel olarak "iç hukuk kuralları" ile "uluslararası hukuk kuralları"nın, başka deyişle uluslararası andlaşmalar kurallarının iç hukuk kuralları karşısında uygulanmasının nasıl yapılacağı araştırılması gerekir.

Uluslararası andlaşma (hukuk) kurallarının iç hukuk kuralları karşısında uygulanması, uluslararası hukuk literatüründe çok tartışılan konulardan birini oluşturmaktadır. Uluslararası hukuk ile iç hukuk kurallarının ilişkisini ele alan fikirleri esas itibariyle iki grupta veya doğru deyişle iki model içinde incelemek yerinde olur¹³.

Birinci fikir taraftarları, ister devletin bireysel iradesi, ister birleşik irade, ister karşılık iradesi olsun, fikirlerini devletin iradesine dayandırarak, DUALİST (=İkicilik) modeli oluşturup, uluslararası (andlaşmalar hukuku) ile iç hukuk birbirinden tamamen ayrı iki hukuk olarak kabul ederek, biri diğerinin altında veya üstünde yer almayan yani birbirine eşit iki hukuk düzenidir, biçiminde ifade ederlerken; buna karşın *ikinci* bir grup MONİST (=bircilik) model taraftarı olarak, uluslararası hukuk (andlaşmalar hukuku), bağlayıcı norm hiyerarşisi, sosyal dayanışma gibi bazı objektif ölçütlere bağ-

12. Şubat 1994 tarihine kadar 162 üye imza etmiş veya onaylamıştır. Geniş bilgiler için 11/9 doküman dosya 23/2.

13. Bu hususta ayrıntılı bilgiler için bkz. GÖNÖNÇ, Levent; Anayasa Hukukunda Yeni Eğilimler, Milletlerarası Anayasa Hukuku, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994, sah. 94 ved.

layarak, bazen uluslararası (andlaşmalar) hukuku iç hukuka üstün, bazen de iç hukukun uluslararası hukuka (andlaşmalar hukukuna) üstün olduğunu ifade etmektedirler¹⁴.

B- Türk İç Hukuku Bakımından

1982 Anayasamızın 90. maddesi "*D. Milletlerarası Antlaşmaları Uygun Bulma*" kenarbaşlığı altında I. fıkrasında aynen;

"Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır" ve V. fıkrası da yine aynen,

"Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz". hükümlerini içermektedirler.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 17, 29, 30. maddelerine ihtirazî kayıt (reservation) konularak zamanın Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından 14.9.1990 tarihinde imza edilip, 9.12.1994 t. ve 4058 Nr.lı Kanunla Türkiye Büyük Millet Meclisince, usulüne uygun bir biçimde onaylanmış ve 244 Nrlı. K. 3. maddesinin 1. bendine göre de, 23.12.1994 t. ve 94/6423 sayılı kararlar Bakanlar Kurulunca uygulamaya konulmuş olduğuna göre, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin Türk İç Hukuku uygulamalarında meydana gelmesi muhtemel durumların dikkate alınarak incelenmesi gerekir:

1. Anayasa Bakımından Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Hükmülerinin Uygulanması:

17, 29, 30. maddelere konulan çekimserlik dışında, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 1982 Anayasamıza aykırı bir hüküm içeriyorsa, Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin, Anayasamızın 90. mad. V. fıkrasındaki "*Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz*" hükmü ve 1961 Anayasamızdaki gibi, 1982 Anayasamızın da "*başlangıç*"ında yer alan Türkiye Cumhuriyeti nin "*Dünya Milletler ailesinin eşit haklara sahip*

14. Bu DUALİST (=ikicilik) ve MONİST (=bircilik) modeller ve yabancı anayasalarda bu modellerin uygulamaları ve onlara ilişkin ayrıntılı tartışmalar için bkz. GÖNENÇ, agt., sah. 94-149.

şerefli bir üyesi" olmasını vurgulayan ifadesi nedeniyle Türkiye, uluslararası toplulukların hukuk düzenine uymak zorundadır¹⁵.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin (Uluslararası Andlaşmanın) Anayasa bakımından uygulanmasında üç ihtimal ortaya çıkmaktadır:

Birinci İhtimal

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin (uluslararası andlaşmanın) hükmüne aykırı olan Anayasa hükmünün değiştirilmesi gerekir.

İkinci İhtimal

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin (uluslararası andlaşmanın) hükmüne aykırı olan Anayasa hükmünün değiştirilmesi için, sözleşme (ÇHSöz)'nin 50. maddesindeki usullere başvularak sözleşmenin anayasaya aykırı hükümünün değiştirilmesi önerisinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine yapılması gerekmektedir.

Üçüncü İhtimal

Çekimce (ihtirazî kayıt) koymadan imzaladığı ve Anayasanın 90. maddesine göre onayladığı Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin (Uluslararası andlaşmanın) Anayasaya aykırı hükmü varsa ve taraf devletler birinci ve ikinci ihtimallerdeki yollardan birini gerçekleştirmemişse, ÇHSöz. 52. maddesine göre sözleşmenin feshi hakkını kullanabilir. Bu fesih hakkı, yazılı bildirinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine ulaştığı tarihten itibaren bir yıl sonra hüküm ve sonuçlar meydana getirir¹⁶.

Her üç ihtimalde de yani uluslararası andlaşmaya (ÇH.söz.) aykırı hüküm içeren Anayasa değiştirilinceye veya sözleşmedeki hükme ilişkin değişiklik teklifi Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca kabul olunana yahut fesih hakkının kullanılması hüküm ve sonuçlarını getirinceye kadar uluslararası andlaşmanın (örneğin ÇH:

15. AKİPEK, Ömer İlhan, Devletler Hukuku, I. Kitap, Ankara 1963, sah. 28-30, GÖNENÇ, agt. 133.

16. Bu ihtimaller ÇHSöz. esas alınarak dönülmüş olmakla beraber, ÇHSöz. nin 1982 Anayasamızın hükümlerine aykırı kurallar bulunmamaktadır. Kaldı ki, 17, 29 ve 30. maddeler için konan çekimce, bu maddeler 1982 Anayasamızla Lozan andlaşmasına aykırı olduğu gerekçesiyle konulmuştur. Ayrıca bkz. dipnotu 4'deki açıklamalar.

Söz.nin) Anayasaya aykırı kuralları iç hukukta geçerli olarak uygulanacaktır¹⁷.

2. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Kurallarının Kanunlar Bakımından Uygulanması

Burada da değişik ihtimaller üzerinde durarak, değerlendirmeleri yapmak gerekmektedir:

Birinci İhtimal

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin (uluslararası andlaşmanın) imza ve onayından evvel iç hukuk kuralları arasında ÇHSöz'nin (uluslararası andlaşmanın) getirdiği (örneğin, ÇHSöz'nin 15/I. maddesinde düzenlenen çocukların dernek kurma haklarına ilişkin) hükmü düzenleyen bir kural yoksa, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin (uluslararası andlaşmanın) hükmü iç hukukta uygulama bulur.

İkinci İhtimal

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin (uluslararası andlaşmanın) imza ve onayından evvel iç hukuk kuralları arasında, ÇHSöz. (uluslararası andlaşmanın)'nin düzenlediği husus ilişkin bir kural varsa ve bu kural ÇHSöz (Uluslararası andlaşmanın)'nin hükümlerine aykırı ise, ÇHSöz. (uluslararası andlaşmanın)'nin hükmü, iç hukuk kurallarını zımnen (=kapalı olarak) ilga edecek (=yürürlükten kaldıracak) ve Lex posterior derogat priori (yeni tarihli kural öncelikle uygulanır) ilkesi gereği iç hukuk kuralı gibi uygulanacaktır¹⁸.

Üçüncü İhtimal

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (uluslararası andlaşmanın)'nin imza ve onayından sonra, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (uluslararası andlaşmanın)'nin kurallara aykırı (örneğin, ÇHSöz. 1. maddesindeki onsekiz yaşına kadar kişilerin çocuk sayılacağına ilişkin kuralına aykırı (örneğin, Medeni Kanunda bir değişiklik yapılarak rüşt yaşı onaltıya indirilmiş yani onaltı yaşına kadar olan kişilerin

17. Karşılaştırınız GÖNENÇ, agt. sah. 148.

18. Anayasa Hukukçuları buna, "Kolaylaştırılmış Anayasa Değişikliği" (Bkz. GÖNENÇ, agt. sah. 148), buna karşın "Anayasada düzenlenmemiş olan Temel Hak ve Özgürlükler"e ilişkin bir husus, Uluslararası andlaşmalarda düzenlenmişse buna da "Ek Anayasa" adını vermektedirler (Geniş bilgiler için bkz. GÖNENÇ, agt. sah. 149).

çocuk (=küçük) sayılacağı kuralı kanun koyucu tarafından kabul edilmiş olsa) nitelik taşıyan bir iç hukuk kuralı düzenlemesi yapılmışsa, ÇHSöz. (uluslararası andlaşmaya)'ne aykırı bir kural olmasına değin, bu kural iç hukukta uygulama bulacaktır. Başka anlatımla, aykırı iç hukuk kuralı, ÇHSöz. (uluslararası andlaşma) hükmünü, *Lex pesterior derogat priori*, ilkesi gereği yürürlükten kaldırmıştır¹⁹.

Dördüncü İhtimal

Yeni tarihli iç hukuk kuralı yani ÇHSöz. (uluslararası andlaşmanın)'nin yürürlüğe girmesinden sonra konulan iç hukuk kuralı, eski tarihli ÇHSöz. (uluslararası andlaşmanın)'nin kuralına açıkça aykırı olmamakla beraber, aykırı olma ihtimali olan bir düzenlemeye sahipse, bu durumda uygulamayı, eski tarihli olan ÇHSöz. (uluslararası andlaşma) hükümlerine göre yeni tarihli iç hukuk kuralını yorumlamak gerekir. Çünkü ÇHSöz. (uluslararası andlaşmayı)'ni imza ve onaylamakla, taraf devletler uluslararası hukuk kuralına (ÇHSöz'ye) uymayı taahhüd etmiş olup, bu taahhüdünü de yerine getirmek zorundadır²⁰. Ancak, ÇHSöz. (uluslararası andlaşmaya)'ye açıkça aykırı yeni tarihli iç hukuk kuralı getirmişse, taraf devlet artık taahhüdünü geri almak, başka deyişle ÇHSöz. (uluslararası andlaşmayı)'ni fesih etmek niyetinde olduğunu göstermektedir²¹.

19. GÖNENÇ, agt., sah. 148.

20. GÖNENÇ, agt. sah. 148 ved.

21. Bu husustaki yargı uygulamalarına ilişkin Anayasa Mahkemesinin ve Danıştayın Kararları ve eleştirileri hakkında geniş bilgiler için bkz. GÖNENÇ, agt. sah. 49-159 ve oradaki dipnotları 280-285, 288-290, 292-307 ve 315, 317-319.